

Daina Glavočić*

Lovransko groblje

Groblja su u svakom gradu fizički i prostorni dokument o povijesti mjesta, migracijama stanovništva, starosjediocima i došljacima te tijeku povijesno-političkih promjena, koje se mogu pratiti u obliku nadgrobnog spomenika, jezičnim izmjenama epitafa, varijantama prezimena – ukratko: groblja su osobne iskaznice svakog mjesta. Tema je priloga prikaz, sa stajališta povijesti umjetnosti, nastanka i projekta mikrourbane lokacije i izgleda lovranskog groblja, s posebnim naglaskom na arhitekturu i skulpturu grobnica, na kojima se mogu iščitati bar neke karakteristike povijesnih umjetničkih stilova, mijene umjetničke produkcije tijekom vremena u posljednjim dvama stoljećima. Smještaj, vegetacija i urbanističko uređenje groblja govori o njegovu postanku, kulturi i odnosu stanovnika prema tom mjestu zajedničke memorije. Prema vrsti, obliku i stilu grobova zaključujemo o njihovim vlasnicima i naručiteljima, socijalnom i ekonomskom statusu lovranskih obitelji.

Ključne riječi: groblje, nadgrobni spomenik, obiteljska grobnica, Lovran

Uvod

Od prvog susreta i upoznavanja s grobljanskom tematikom sa stajališta povijesti umjetnosti, koji su se zbili prije više desetljeća, te prvobitnih spoznaja o općim modelima i pojedinačnim primjerima grobalja u bližem i daljem okruženju širio se neprestano krug istraživanja s groba i na sve ono što mu prethodi i okružuje ga, pa i slijedi.¹ Vrlo su zanimljivi razni načini sahrane, običaji žalovanja, nomenklatura epitafa, kao i raznolika vjerovanja u povijesti sahrane, razlike i sličnosti između različitih kultura, nacija, geografskih područja, ali to sve već zadire u sasvim druge struke i discipline, poput povijesti, medicine, književnosti,

* Mr. sc. Daina Glavočić muzejska je savjetnica u Muzeju moderne i suvremene umjetnosti, Dolac 1/II, 51000 Rijeka. Elektronička pošta: daina.glavocic@mmsu.hr.

¹ Usp. Glavočić, Daina, *Arhitektura i skulptura riječkog groblja Kozala* (magistarska radnja u rukopisu), Filozofski fakultet, Zagreb, 2001., s pripadajućom literaturom.

sociologije, etnologije, arheologije, psihologije, antropologije...

Osnovna je namjera ovog rada opis lovranskog groblja i pregled značajnijih grobnih spomenika, uz prijedlog i poticaj za dodatnim sociološkim i demografskim istraživanjima života pokojnika i njihovih obitelji, kao sastavnice lovranskog življa. Bilo bi vrijedno istražiti i fluktuaciju stanovništva ovisno o povijesno-političkim prilikama te promjenu jezika i bilježenja lokalnih prezimena koja je potom uslijedila, no to nije zadatak ovoga rada. Koncentrirajući se na povijest umjetnosti, njezina mjerila i kriterije vrednovanja grobljanske baštine, grobni objekti Lovrana uspoređuju se s ostalim grobljima u okruženju.

Izgradnja je novog riječkog komunalnog groblja „San Michele“ na Kozali započela već početkom XIX. st., a Građevinski ured Gradskog magistrata Rijeke zadao je 1856. umirovljenom K. & K. ing. Luigiju Emiliju² projektni zadatak uređenja (sistematizacije) groblja. Emilijev prijedlog neoklasične konstrukcije dorskog reda – portik s nišama – za ulazni portal nije prihvaćen, već se na ulazu gradi mrtvačka neoklasicistička kapela Sv. Mihaela. Kasnije se u više navrata nadokupljuju tereni i realiziraju projekti novih dijelova groblja raznih riječkih arhitekata (A. Olf, C. Rossi, V. Celligoi, A. Hering, B. Angheben). Širenjem grada otvaraju se nova groblja u bližoj okolini Rijeke (Trsat, Drenova, Sv. Kuzam, Zamet...), kao i na kvarnerskim otocima³. Krajem XIX. st. organiziraju se i službeno, podižu i uređuju kao komunalni objekti gradska, odnosno manja mjesna groblja: oko 1868. mjesno groblje u Voloskom, zatim groblje u Opatiji, klasicističkog portala, te konačno u prvoj dekadi XX. st. i groblje u Lovranu, s monumentalnim secesijskim ulaznim kompleksom Giovannija Rubinicha.

Lovransko groblje

Lovransko groblje, kao i svako drugo, ima svoju pretpovijest, život u stvarnosti i arhivskoj dokumentaciji nekadašnjih prijedloga, odluka, nacрта i prijepora mjesne lovranske administracije stvarane godinama prije same gradnje groblja. Prema istraživanju prof. Sanje Simper o povijesti lječilišta u Lovranu⁴ objavljeni su i mnogi podaci o pripremi i uređenju infrastrukture neophodne za lječilišnu izgradnju na prijelomu XIX. i XX. st., primjerice odvodnja i kanalizacija, koje su važan faktor

² Luigi Emili (1794.–1886.) fijumanski je arhitekt. Njegovo se prezime u izvorima pojavljuje i u varijantama *de Emily, Emilys*.

³ Groblja na kvarnerskim otocima posebna su priča, čiju gradnju stjecajem okolnosti (turističkih veza) potiču ili preuzimaju stranci, kao npr. Česi u Baškoj na otoku Krku, gdje je mjesno groblje smješteno u kamenjaru visoko nad mjestom, s predivnim panoramskim pogledom, a na otoku Cresu švicarski je arhitekt Giuseppe Augustoni projektirao (1873.) klasicističko komunalno groblje za grad Cres, maleno po dimenzijama, ali harmonično, monumentalna arhitektonskog koncepta.

⁴ Simper, Sanja, „Povijest lječilišta u Lovranu potkraj XIX. i na početku XX. stoljeća“, *Zbornik Lovranščine*, knj. 1, 2010., str. 89–140.

Slika 1. Ulaz u lovransko groblje

u izgradnji svakog groblja. Upravo se u tome segmentu spominje gradnja novog groblja, koje su Lovranci morali ostvariti i ranije jer je dvorskim jozefinskim dekretom iz 1784. definirano da se gradnja groblja mora izvoditi izvan naseljenih područja, a 1804. stupio je na snagu Napoleonov edikt iz St. Claudea, koji definitivno zabranjuje dotadašnje ukope u crkvama i uokolo njih unutar gradskih zidina te iz higijenskih razloga zastupa otvaranje grobalja u okolici naselja⁵.

Lovran je u XIX. st. imao romantično, parkovno, staro, već premaleno i pretrpano, mjesno groblje, smješteno uz more na Puntici, nadomak same granice naseljene gradske jezgre. Prekopi su se vršili i prije zakonski predviđena roka od tri godine.

U skladu sa spomenutim zakonima, u Poglavarstvu Lovrana predložena je nakon više rasprava⁶ lokacija za novo groblje na predjelu zvanom Lokva, u komunalnom vlasništvu (Loqua 2940 T), gotovo jednako lijepa kao i ona stara. Nalazila se upravo uz teren predviđen za novo lječilište i prateće objekte, stoga se takav prijedlog nije uklapao u zactane planove o budućem proširenju i izgradnji Lovrana kao lječilišnog mjesta za početak XX. st. Nakon višegodišnjeg natezanja s raznim komisijama i pučanstvom koje se peticijom⁷ protivilo planovima o novom groblju zbog umanjenja vrijednosti njihovih parcela i unatoč pritiscima investitora –

⁵ „1802. izlazi Napoleonov *Edikt u Saint Cloudu* sa zabranom svakog ukopa u crkvama i oko njih, te unutar gradskih zidina općenito, a precizira higijenske mjere i nastoji mijenjati hijerarhiju mrtvih prema novom postrevolucionarnom poretku (što doživljava veliku kritiku u Italiji kod Uga Foscola i Pindemontea). Određuje se da vođenje pogreba i ukopa kao i uređenja groblja odsada pripada svjetovnoj vlasti – municipijima, komunama (sanitarnim organima i komunalnoj izgradnji), a ne više crkvi. Time je učinjena oštra distinkcija između crkvenog i svjetovnog dijela posmrtnih ceremonije.“ Glavočić, Daina, nav. dj., str. 12.

⁶ HR-DARI-27, *Glavarstvo Općine Lovran*, Izdvojeni predmeti – Lovransko groblje.

⁷ Isto kao bilj. 6, dokument br. 549, 29. III. 1903., Peticija mještana; Molba i prosvjed mještana Oprića upućena Općinskom glavarstvu u Lovranu, Lovran, 25. III. 1903. Potpisano je 66 mještana.

Dioničkog društva „Quarnero“⁸ Poglavarstvo Lovrana uspjelo je donijeti odluke o izgradnji željenih zdravstvenih i komunalnih objekata te ishoditi premještanje starog groblja na predloženu novu lokaciju⁹. Konačno je odabrana i određena pozicija novog groblja na predjelu Lokva unatoč žalbama investitora i zemljoposjednika, koji su taj sadržaj smatrali neprimjerenim, nadajući se dobroj osobnoj zaradi od prodaje terena na poziciji predviđenoj za rezidencijalnu izgradnju vila i za potrebe budućeg lječilišta.

Korespondencija i dogovori oko zatvaranja starog i otvaranja novog lovranskog groblja odvijali su se tijekom više godina, počevši od samog kraja XIX. st. te intenzivnije od 1903., kada je bio utvrđen definitivni datum zatvaranja aktualnog (starog) groblja (16. ožujka 1903.)¹⁰ i otvaranja novoga na trošak Općine Lovran na odabranoj lokaciji Lokva jer alternativne pozicije nije bilo. No Poglavarstvo, očito pod pritiscima, ipak uskoro ukida vlastiti dekret o zatvaranju staroga groblja sve dok se ne odredi definitivni, za sve zainteresirane, zadovoljavajući smještaj novoga¹¹. Nakon jedne godine dopisivanja gradonačelnik Lovrana (*podestà*) Ferdinando de Persich (1849.–1908.) potpisuje 20. X. 1904. odluku da se groblje ipak gradi na Lokvi (z. č. 2940), pa su prijedlozi drugih lokacija, poput Dolca ili Medveje, odbačeni.

Tlocrtna dispozicija

Na teritoriju Austro-Ugarske, koji je u XIX. st. obuhvaćao dio sjeverne Italije i naše zemlje, prihvaćena je najčešća tipološka kombinacija sjevernjačkog i južnjačkog tipa groblja: prirodnog parka i monumentalnog groblja s mnoštvom skulptura i arhitekture, ograđena zidovljem s naglašenim, ponekad monumentalnim, ulazom.¹² Tlocrt grada mrtvih s parcelama za grobne ukope nastojalo se projektirati što je pravilnije moguće, s glavnim i sporednim alejama i puteljcima među grobovima te centralnom naglašenom točkom obilježenom križem, piramidom, spomenikom, kosturnicom, kenotafom i sl. Teren za groblje u Lovranu nije bio najprikladniji, o čemu svjedoče već spomenuti zapisi i prijepori

⁸ Isto kao bilj. 6. Dr. Štanger, predsjednik Društva „Quarnero“ s. a., predlagao je gradnju groblja u nedalekoj Medveji, koja je već povezana cestom s Lovranom, a nudio je i donaciju furgona za prijevoz pokojnika.

⁹ Na i. mj. V. i HR-DARI-1, *Zemaljski sabor Markgrofovije Istre*, opći spis br. 1754 (kat. X/4), Cimitero di Laurana, 1903.

¹⁰ HR-DARI-1, *Zemaljski sabor Markgrofovije Istre*, opći spis br. 1754 (kat. X/4), Cimitero di Laurana, 1903. Dopisom br. 303 I. od 14. I. 1903. K. K. Bezirkshauptmannschaft, Volosko navodi izrijeckom 16. ožujka 1903. za konačni datum zatvaranja starog groblja.

¹¹ HR-DARI-1, *Zemaljski sabor Markgrofovije Istre*, opći spis br. 1754 (kat. X/4), Cimitero di Laurana, 1903. Poglavarstvo je 14. III. 1903. (ur. br. 449) zaprimilo dopis br. 4110 IV. I. od 11. III. 1903. od K. K. Bezirkshauptmannschafta iz Voloskog.

¹² Colvin, Howard, *Architecture and the After-Life*, Yale University Press, New Haven – London, 1991., str. 369.

Slika 2. Ulaz u grobljansku crkvu

u kojima se navode opasnosti od bujičnih i slivnih voda strmog kraškog zaleđa, kršni teren s nedostatnom zemljanom bazom za ukope, potreba skupog dovoženja zemlje. Problem je bila i blizina erarske ceste, uz koju je trebalo urediti grobna polja, a da i ne spominjemo blizinu stambenog naselja.

Nekoliko godina nakon odluke o gradnji groblja i beskrajna dopisivanja, Gradsko poglavarstvo Lovrana 1906. traži javnom dražbom ponude za izvođenje radova i uređenje grobljanskog terena, pa u srpnju 1906. stižu ponude dvaju građevinskih poduzeća za uređenje ceste, kapele i regulaciju groblja. Svoje usluge nude Građevinsko inženjersko poduzeće „Wolf & Lindauer“ iz Opatije (po cijeni 170.000 kruna) i graditeljsko poduzeće Josefa von Strobacha iz Lovrana (za 180.000 kruna), ali ih Poglavarstvo ne prihvaća. Izgleda da je 1908. posao dobilo građevinsko poduzeće renomiranog arhitekta Giovannija Rubinicha¹³, koji 16. VII. 1909. dopisom predlaže građevinara Attilia Maguola iz Lovrana za izvođača radova izgradnje lovranskog groblja (*Slika 1*).

U Državnome arhivu u Rijeci čuvaju se dva nacrtta tlocrtnih rješenja lovranskog groblja na predjelu Lokva, ali bez potpisa i datacije. Na jednom od njih, skromnijem, piše da je površina od 3706,80 m² podijeljena u 10 četvrtastih polja predviđena za grobove i eventualno proširenje. Cjelokupna površina za ukope u obliku je položena dugačkog pravokutnika, u čijem je donjem lijevom uglu, izvan granične linije, istureno kvadratno polje s ucrtanom ulaznom konstrukcijom, koja se sastoji od kapele i bočnih

¹³ Giovanni Rubinich (Lovran, 1876.–Rijeka, 1945.) rođen je u obitelji poznatoga lovranskog graditelja Andree Rubinicha. Diplomom inženjera stekao 1900. na Politehničkom fakultetu u Budimpešti. Živio i radio u Rijeci, gdje osniva vlastito projektno i građevinsko poduzetništvo, a radi i u Tehničkom uredu Grada. U braku s Marijom Celligoi (kćeri inženjera Venceslaa Celligoia i sestrom Eugenija) imao sina Giovannija jun., koji nastavlja obiteljsku tradiciju.

pomoćnih prostora (za grobare, mrtvačnicu, nusprostorije, alate itd.). Prema prilaznoj cesti, pred ulazom u mrtvačku kapelu, izbačena je lođa sa stupovima (*Slika 2*). Lijevo od tog grobnog ulaza, uz granični zid, predviđeno je dugačko, usko, pravokutno grobno polje površine 486,08 m² s posebnim ulazom – za nekatolike.

Na začelju crkve omanja je zaravan, s koje se stepenicama dolazi na povišenje i dalje prema mostu preko grobne ceste. Taj je dio projekta predložila, pečatirala i potpisala 14. V. 1914. arhitektonska i građevinska tvrtka „P. Bouiatti & Co.“ iz Lovrana (*Slika 14*), zacrtavši na projektima grobna mjesta na istočnom povišenju, do kojeg vode stepenice, a taj raspored odgovara današnjem stanju na terenu. Tu su smješteni najupečatljiviji grobovi, čija su mjesta bila ucrtana već 1914. godine: obitelji Semen, Kinkela, Carlo de Schmelze i dr. Ovaj potonji grob nepoznata autora značajan je ne samo zbog izgleda u vidu krnje piramide s portretnom bistom markantna brkatog muškarca već i zbog natpisa. Na ploči je zabilježeno na talijanskom jeziku da je 30. XI. 1911. lovranska uprava odlučila podići spomenik ovom dobrotvoru i njegovoj supruzi Francesci de Höniger, koji su 1912. ekshumirani sa starog groblja na Puntici. Carlov brat Ervino de Schmelze započeo je s dobrotvornim radom, koji je nastavio general major Carlo, preminuo još 1888., no očito je ovim natpisom u Lovranu upamćen po dobru.

Glavno centralno ukopno polje lovranskoga groblja podijeljeno je na više pravokutnih parcela, odijeljenih ravnim puteljcima koji se sijeku u središnjem krugu s centralnim križem. Groblje za nekatolike, do kojeg vodi dugačak stepeničast put, smješteno je u ljevkastom izdanku u lijevom gornjem sjeverozapadnom kutu lovranskog groblja, pa na tlocrtu strši poput roga usječena u strminu pozadine. Ovaj je koncept potvrđen 21. III. 1913. u Trstu pod br. 860/1-13 IVa, a na nacrtu je pečat građevinske tvrtke Attilia Maguola iz Lovrana. To je poduzeće izradilo i detaljan raspored

Slika 3. Detalj arhitekture

svih grobova na centralnom grobnom području, poredavši ih vrlo pravilno u sedam vodoravnih, vrlo gusto ucrtanih nizova, na svakom od četiriju pravokutnih dijelova. Pojedine su parcele uza staze bile označene rimskim brojevima s abecednim oznakama (*Gruppo I F, Gruppo II G* itd.),

još uvijek dobro vidljivim na malim željeznim ovalnim pločicama. Kasnijim preuređenjima groblja te su oznake većinom nestale.

Duž rubnih zidova groblja uz pristupnu cestu i uz istočni zid poredano je tridesetak jednakih grobnih mjesta i označeno prezimenima, među kojima neka i danas posjeduju iste obitelji (npr. grobovi Maguolo, Antonio Gelletich, de Persich i dr.).

Lovransko se groblje, stisnuto podno krševita brijega, očito brzo popunjavalo i valjalo je misliti na proširenje, pa svibnja 1914. Gradsko poglavarstvo objavljuje javni natječaj za pripremu novog grobnog polja i izgradnju mosta nad cestom kojim se povezuju različite nivelacije grobljanskog područja. U riječkom su Državnom arhivu sačuvani nacrti¹⁴ prijedloga klasicističkog rješenja mosta od armiranog betona s lijepim polukružnim lukom oivičenim rustikom. Proboj je visine 6,20 m, širine ceste 4,20 m, a iznad je ucertana kamena balustrada. Nacrt nosi datum 14. V. 1914., a pečat i potpis P. Bouiattija, vlasnika arhitektonskog i građevinskog poduzeća iz Lovrana. U Državnome arhivu u Rijeci čuva se još jedan nepotpisani nacrt s prikazom mosta čiji jednostavni luk bočno podupiru masivni mali stupovi s vegetabilnim kapitelima, projektiranim nalik onima na ulaznoj konstrukciji u groblje.

Slika 4. Carlo de Schmelze

Monumentalni portal

Najimpresivniji dio lovranskoga groblja njegov je monumentalni tripartitni ulaz, koji valja pripisati arhitektu Giovanniju Rubinichu, podrijetlom iz poznate lovranske graditeljske porodice s Andreom Rubinichem¹⁵ na čelu. Na ulazne zgrade nadovezuju se neizostavni ogradni zidovi. Zbog specifična sadržaja i namjene u grobljanskoj arhitekturi graditelji su od same pojave podizanja grobalja oko prostora namijenjena

¹⁴ Isto kao bilj. 6.

¹⁵ „Rubinich, Andrea, graditeljski poduzetnik i graditelj (Lovran, 1856 – ?). Samouki zidar, koji je svojim radom obilježio posljednja dva desetljeća u građevinarstvu XIX.st. u Lovranu. Najčešće je radio samostalno. Izgradio je obiteljsku vilu Istria, s neuobičajenim i zanimljivim rješenjima (1881., danas poslovni prostor), Penzion-vilu Antonietta, svoj obiteljski ljetnikovac-vilu Rubinich, obiteljsku vilu Carlotta i hotel-vilu Iris (hotel Miramar), sve iz 1895., penzion-vilu Elsa iz 1896., penzion Carmen (hotel Primorka) iz 1897. te više jednostavnijih stambenih kuća. Suradivao je i s riječkim arhitektima, pa je 1899/1900. s Emiliom Ambrosinijem radio na vili Atlanta.“ Malvić, Jasna, „Rubinich, Andrea“, natuknica u: Bertoša, Miroslav – Matijašić, Robert (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2005., str. 706.

Slika 5. *Tugujuća*, obitelj Kinkela

za ukope podizali ograde i zidove. Zidovi su se gradili zbog više razloga (kao obrana od uništenja ili zbog stoke koja je nekad pasla na osamljenim mjestima izvan naselja) i imali su više oblikovnih rješenja. U posvećeno tlo ograđenog je prostora trebalo proći kroz naglašeni portal, čime je simbolično označeno napuštanje teritorija života i ulazak u posljednje ovozemaljsko boravište, u teritorij vladavine smrti. Stoga su oko groblja podizani zidovi da ograde oazu mira pokojnika od vanjskog svijeta, granice su to svijeta tišine grada mrtvih od svijeta užurbanosti, dinamike prometnica i

grada živih, što je prihvaćeno i u suvremenim zakonskim propisima¹⁶.

Navedene elemente možemo pronaći već na monumentalno izgrađenom ulazu u lovransko groblje, koje se ukazuje neobično i iznenađujuće, nakon pristupa iz grada uskom, zavojitom i nepreglednom prilaznom cestom. Ovako impozantna masivna, tripartitna građevina grobljanskog ulaza građena je elementima romaničkog naslijeđa preoblikovana secesijom mađarskog podrijetla i utjecaja, čime odaje stil arhitekta Giovannija Rubinicha. Utjecaje mađarske secesije Rubinich je upio tijekom studija na Akademiji u Budimpešti, a višekratno primjenjivao

Slika 6. *Tužna djeva*, obitelj Semen

¹⁶ „Groblje mora biti ograđeno, a po potrebi i čuvano. Ograda može biti žičana sa zelenilom, odnosno zidanim podnožjem i stupovima, oblikovana prema tradicijskim elementima lokalne arhitekture.“ (Pravilnik o grobljima, br. 99, 23. VIII. 2002., čl. 14, alineja 3.)

Slika 7. Okrunjeni Krist

i na svojim projektima u Rijeci¹⁷. Često kombinira različite materijale (kamen, bunjato, ciglu) na istom zidu, čime postiže slikovitost, ali i trajnost pročelja objekta, što je učinio i na ovom, lovranskome.

Centralna je građevina grobna crkva. Jedan nepotpisan i nedatiran nacrt prikazuje već opisanu tlocrtnu dispoziciju lovranskog groblja, ali su zamjetne promjene koncepcije. Prikazana su tri nova sadržaja, tri trga (*Piazzale davanti la chiesa*, *Piazzale dietro la chiesa*, *Piazzale di seppelimento*). Na trgu pred grobljem,

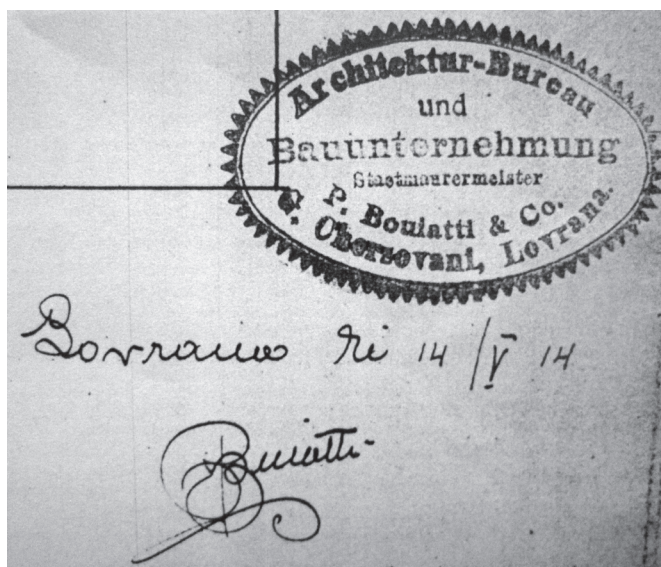
koji postoji i danas, na lijevoj i desnoj strani ulaza predviđene su cisterne za vodu.

Za ovaj kompleks ulaza i crkve postoji u Državnom arhivu jedan nesigniran i nedatiran projekt, na kojem je glavni dio ulazne građevine zamišljen klasicistički (*Slika 19*), sa središnjom kapelom, tj. crkvicom koja je imala natkriven trijem klasična tempelfronta na četiri stupa s arhitravom ukrašenim triglifima te nad njima reljefno ukrašen zabat. Crkveni korpus nadvisuje trijem, ukrašen vrpčastom horizontalnom rustikom, zaključen balustradom s četirima skulpturama anđela raširenih krila, a na sredini je trebala biti kalota kupole na tamburu. Iza oltarnog dijela projektiran je vanjski niski zvonik s lođom za zvono, do koje vode spiralne stepenice. Vjerojatno je ovo rješenje bilo preklasično, pa je izvedeno drugo, modernije – secesijsko. U tom neizvedenom projektu, koji s pročelja djeluje vrlo mirno i položeno po horizontali, predviđena su dva bočna prizemna aneksa s po tri prozora, s direktnim pristupom, tj. ulazom uz crkvu s prilazne ulice. Lijevi je služio za administraciju i alate, a desni za liječnika, seciranje i mrtvačnicu. Položajem su ta dva aneksa bila razvijena u dubinu prema crkvenom začelju gotovo iste dužine s njom. Dva ulazna portala sa željeznim rešetkama bila

Slika 8. Oznaka polja

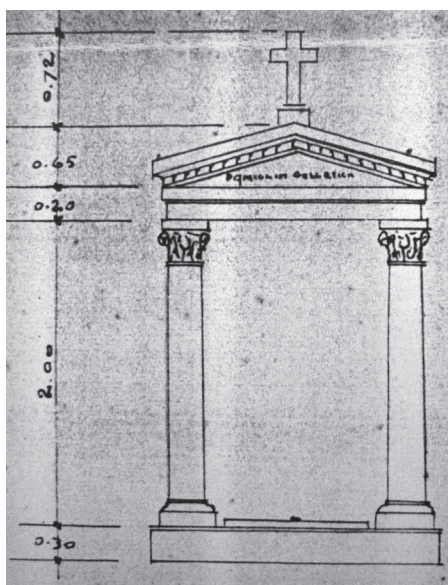
¹⁷ Vila „Hadsner Rosentahl“, Rijeka, Laginjina ulica 13.

Slika 9. Pečat arhitekta Buiattija

Slika 10. Pomorski kapetan Antonio Gelletich, gradonačelnik

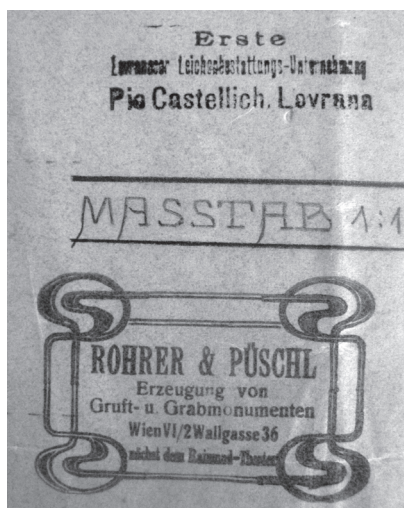

Slika 11. Projekt groba obitelji Gelletich

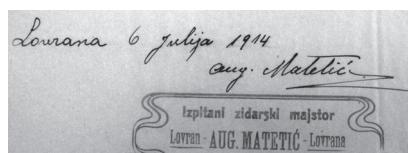
su na krajnjim točkama aneksa: lijevi je portal (zapadni) bio za nekatolike, a desni (istočni) za katolike.

Danas izvedeni projekt monumentalnog ulaza na lovransko groblje izrađen je u nekoliko kopija i veličina, vrlo impresivna crteža (Slika 16). Na crkvu se nadovezuju dva bočna aneksa za administrativne i ostale grobne poslove i funkcije. Svi su volumeni ove konstrukcije simetrični: bočne zgrade pravilna su kvadratnog tlocrta, a središnja je crkva pravokutna s poligonalnim svetištem s ulazom na uličnoj strani, kroz isturenu, natkrivenu lođu sa stupovima. Crkva ima u sredini četvrtastu salu s klupama uokolo (Slika 15). Taj prostor ima izvore vanjskog osvjetljenja pod višeslivnim krovom. Nasuprot ulaza u središnjoj osi smješten je oltar u četvrtastoj apsidi, iz koje se desno ulazi u sakristiju. Prilaz je u oba bočna aneksa ulaza izvana, pod voltama kroz koje se prilazi groblju. Lijevo aneks služi kao mrtvačnica, prostor za odbukcije, liječnika i čuvare, a u desnom su aneksu prostorije za alate i pomoćne prostorije.

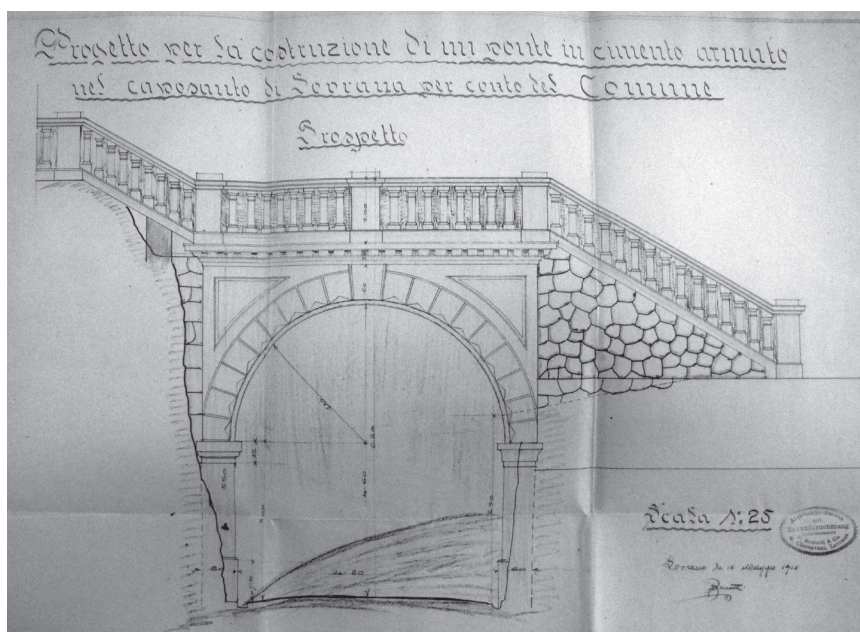
Glavno pročelje pogrebne crkve svojim oblikovanjem slijedi tradiciju robustne primorske arhitekture srednjovjekovnih kamenih crkvice s malim zvonikom na preslicu, pod kojim je, umjesto očekivane rozete, polukružno polje ispunjeno ciglom s laganom po uzorku riblje kosti, oivičeno bijelim kamenim lukom s cik-cak klesanim dekorom. Zanimljivo je riješen kameni krovni vijenac s dentalnim ukrasom, a ugaoni dio krovne kosine ukrašen je umetnutim kratkim masivnim stupićima s vegetabilnim kapitelom. Ovi se kameni dekorativni motivi ponavljaju i na

Slika 12. Pečat klesara „Rohrer & Püschl“, Beč

Slika 13. Pečat zidara Aug. Matetića, Lovran

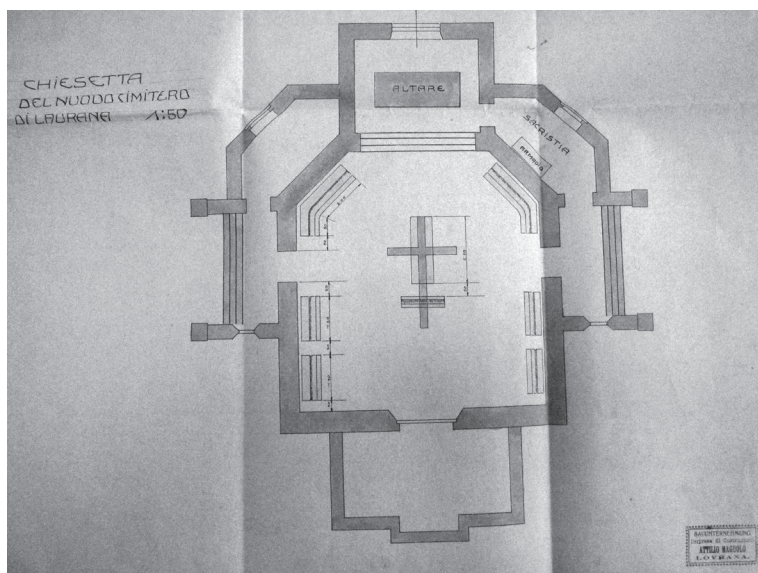

Slika 14. Bouiatti, Most, groblje Lovran, 1914.

uporištima lukova i na uglovima ulaznih portala. Aneksi prema ulici imaju na kamenom pročelju prozore u vidu trifore, ali je središnje polje slijepo, pokriveno ciglom slaganom na riblju kost. Začelja su manje bogato ukrašena, ali također zidana rustično obrađenim kamenim klesancima s po jednim prozorom te ugaonim stupićem (*Slika 3*) pod krovnim vijencem.

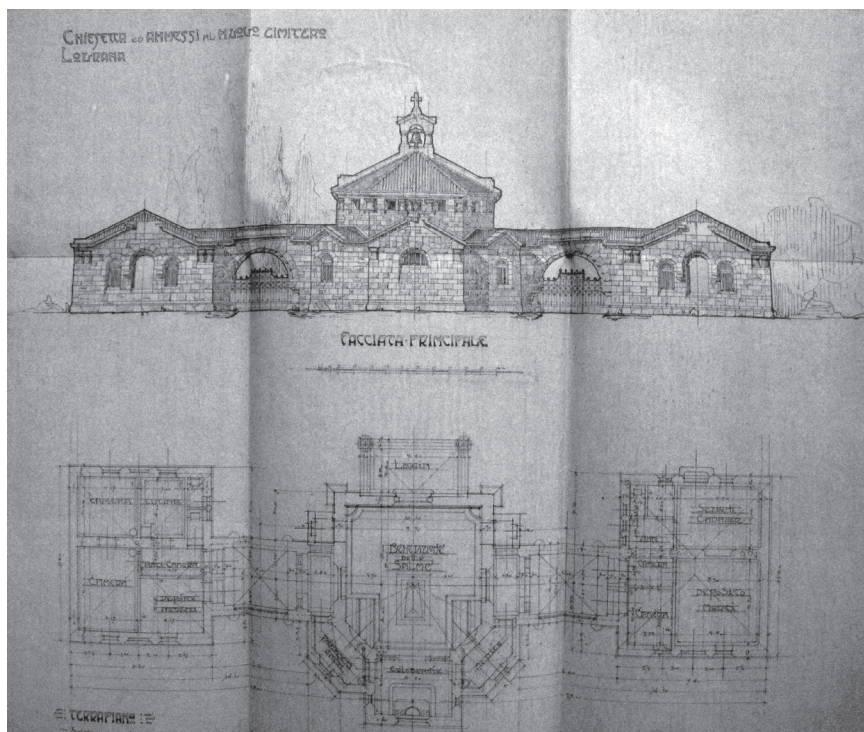
Kosturnica i kolumbarij

Uz glavne radove sistematizacije na centralnom grobnom polju ukazala se potreba izgradnje kosturnice i nadzemnih niša (kolumbarija). Nakon ponovnih višekratnih i višegodišnjih dogovora s nadležnima Regionalni kapetanat u Voloskom¹⁸ 29. III. 1913. odobrava gradnju niša. Postavljen je uvjet da u svaku nišu može ući samo jedan lijes, a nakon hermetičkog zatvaranja nišu se ne smije otvarati prije isteka roka od 10 godina. Sukladno tom odobrenju, Poglavarstvo Lovrana 18. VI. 1914. raspisuje javni natječaj sa zadanim uvjetima za izgradnju kosturnice i nadzemnih niša za novo groblje. Tražilo se pogodnog predlagača projekta i izvođača radova, a zainteresirani su morali do 1. VII. 1914. dati pismeno očitovanje i cijene radova oblaganja glavnog pročelja veronskim mramorom (*Persichino*) te eventualno bijelim ili umjetnim kamenom, a o odluci će biti obaviješteni najkasnije tri dana nakon isteka roka natječaja.

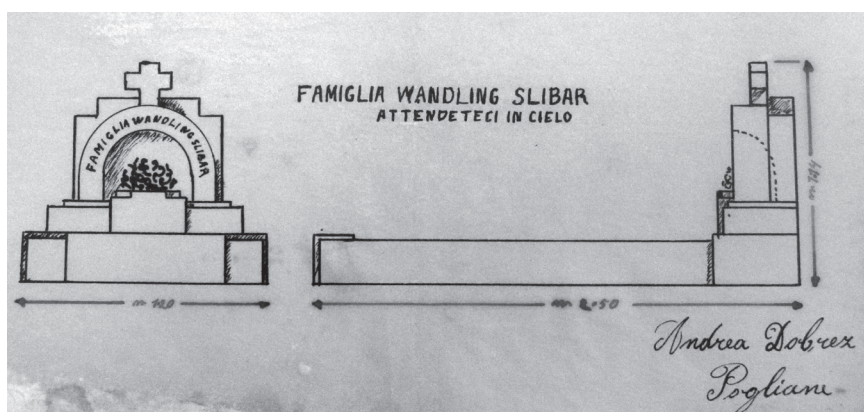

Slika 15. Maguolo, Tloct grobne crkve

¹⁸ Isto kao bilj. 6: pismo br. 1597, I. R. Capitanato distretuale iz Voloskog šalje dopis br. San. 197/4-12 lovranskom Poglavarstvu na temelju dekreta iz Trsta, br. IVa-860-12, kojim Savjet saniteta Provincije odobrava gradnju kolombarija (nadzemnih niša) i kosturnice uz određene uvjete.

Slika 16. Projekt ulaza u lovransko groblje, 1914.

Slika 17. Andrea Dobrez, Poljane, projekt groba obitelji Wandling Slibar

Nadgrobní spomenici

Lovransko je groblje zanimljivije po svojem smještaju, organizaciji i portalu negoli po skulpturama ili arhitektonskim spomenicima. Na njemu je nevelik broj spomenika koji privlače pažnju povjesničara umjetnosti, iako ima onih koji bi mogli zanimati lokalne povjesničare, demografe ili statističare zbog pokojnika u njima. Odmah iza ulaza nalazi se nekoliko kvalitetnije oblikovanih nadgrobnih spomenika, uz već opisan grob C. de Schmelzea, koji je prvi premješten sa starog groblja na novo, tu su najreprezentativniji grobovi ukrašeni samostojećim skulpturama naravne veličine. Na grobu je obitelji Velčić kameni anđeo (*Slika 22*), na grobu obitelji Semen sjedeća je zaspala brončana djeva (*Slika 6*). Posebno se ističe kip tugujuće starije žene od bijelog finog mramora koji stoji u kontrastu s crnim kaneliranim prelomljenim stupom i pozadinskom zimzelenom vegetacijom na grobu obitelji Kinkela (*Slika 5*). Autor nije poznat, ali je isklesana u renomiranoj bečkoj klesariji „Sommer & Weniger“¹⁹, a s obzirom na veze lovranskog područja s Bečom nije neobično da je spomenik tamo naručen preko kataloga.

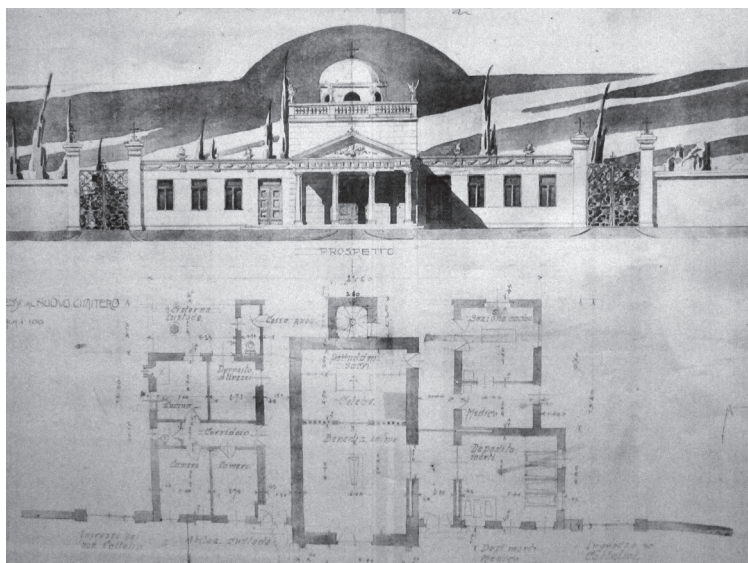
Na današnjem lovranskom groblju prevladavaju posteljni grobovi po cijelom središnjem polju, kao i pod nizom troslojnih niša smještenih na vrhu kaskadnog povišenja uz rub terena pod stijenama (*Slika 24*). Mauzoleja nema, a među nadzemne gradnje treba istaknuti grobnicu obitelji pomorskog kapetana Adolfa i Marije Persich nob. de Kostenheim (*Slika 23*) i klasicističku edikulu u vidu antičkog hrama pomorskog kapetana i gradonačelnika Antonia Gelleticha (*Slika 10 i 11*). Uz već spomenutu bistu de Schmelzea kvalitetom se ističe i realistička kamena portretna bista gradonačelnika Ferdinanda de Persicha nob. de Kostenheim (*Slika 21*).

Među mnoštvom vrlo jednostavnih grobova koje su Lovranci naručivali kod lokalnih klesara, poneka imena izvođača nalazimo potpisana na arhivskim nacrtima i projektima (*Slika 10 i 11*) koje su morali predložiti lokalnoj administraciji. Izvedba je bila točno po projektu, o čemu svjedoči npr. secesijski grob obitelji Wandling

Slika 18. Grob obitelji Wandling Slibar

¹⁹ „Sommer & Weniger“ bila je poznata klesarija u Beču, koja je od 1881. do 1978. djelovala na Centralnom groblju proizvodeći grobne ploče, klasicističke spomenike i skulpture.

Slika 19. Neizvedeni nacrt groblja Lovran

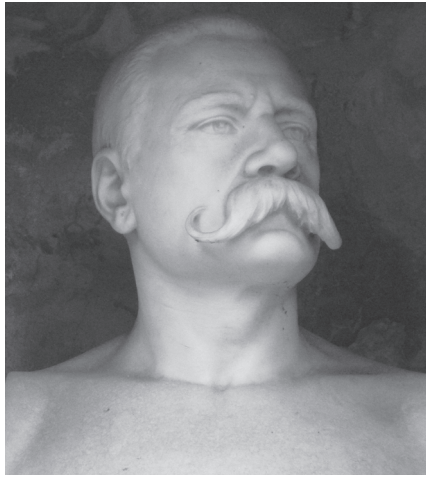
Slibar klesara Andrea Dobreza iz Poljana (Slika 17 i 18). Ovlašteni su pak zidari, graditelji i arhitekti svoje projekte za groblje potpisivali i pečatirali na njemačkom (Slika 9 i 12), talijanskom (Slika 25) i hrvatskom jeziku (Slika 13), što svjedoči o multikulturalnosti ovoga kraja²⁰. Grobna

Slika 20. Grob Ferdinanda Persicha nob. de Kostenheim

je simbolika međutim univerzalna, razumljiva na svim jezicima, podsjeća na vjeru i zanimanje pokojnika (sidro, brod, knjiga, truba), najčešće je to križ – prevladavajući kršćanski simbol Krista (Slika 7). Križevi mogu biti prikazani kao drveni, debla s korom, obrasli bršljanom ili omotani užetom, ukrašeni sidrom, svitkom s natpisom ili slikom pokojnika. Govore nam o mucu Kristovoj, raspeću, uskrsnuću, vjeri u vječni život... Reljefni ukrasi raznolikog cvijeća (ruže, ljiljani, makovi) ili bilja (palma, bršljan, čičak) također progovaraju svojim skrivenim značenjima.

²⁰ Architektur-Bureau und Bauunternehmung Staatmaurermelater P. Bouiatti & Co., G. Chersovani, Laurana (Slika 9); Rohrer & Püschl Erzeugung von Gruft- und Grabmonumenten, Wien, VI/2 Wallgasse 36 (Slika 12); Bauunternehmung Impresa di Costruzioni Attilio Maguolo, Lovrana (Slika 25); Izpitani zidarski majstor Aug. Matetić, Lovran (Slika 13).

Slika 21. Bista gradonačelnika Ferdinanda Persicha, nob. de Kostenheim, detalj

Zaključak

Gledajući naša i stara europska groblja kao cjelinu, gotovo na svima iz XIX. st. prevladava stilska anarhija dopunjena šarenilom korištenja najrazličitijih materijala – od mramora, kamena, granita i betona do lijevanog željeza i terakote. Pažljivijim se pak promatranjem može izdvojiti neke socijalne ili religiozne razloge izbora pojedinog oblika groba ili uočiti utjecaje rabljenih oblika iz, u XIX. st. vrlo popularnih, *Knjiga uzoraka*, s fotografija ili iz klesarskih kataloga.

U grobljanskom kontekstu, secesija je svojim likovnim programom bila primjerena, a u naručitelja rado prihvaćena. Feminizirani motivi, vijugavih mekanih oblika, patetičnih, naročito funeralnih prizora, polunagih, podatnih, opuštenih ženskih tijela na ivici fizičke snage u nemoći tuge često su dopunjeni simboličnim detaljima bizarne faune (sova, šišmiš, zmiya) i flore, kako lokalne (lovor, bršljan, ruža, čičak, zvončić), tako i egzotične (palma, mak). Sve je to pogodovalo specifičnu ozračju grobljanske izolacije i uzvišene meditacije na takvu mjestu, što je secesijski izričaj na nadgrobni spomenicima zadržalo skoro do kraja Drugog svjetskog rata.

Nameće se i pitanje: Zašto groblja danas izazivaju takvu (sve veću) atraktivnost? Možda je proteklo dovoljno vremena za sagledavanje i procjenu inventara modernog groblja (XIX. st.) i preispitivanje vrijednosti arhitektonsko-skulptorskih aranžmana pod utjecajem njihove (tužne) funkcije, kao i pod utjecajem promatračevih emocija pri sagledavanju tog materijala, preispitivanjem vlastitih korijena, lokalne povijesti, društvenih prilika... Naime groblja su početkom XX. st. demokratski otvorila mogućnost svakom građaninu (a ne samo privilegiranim i bogatim ili

Slika 22. Anđeo, obitelj Velčić

Slika 23. Pomorski kapetan Adolfo i Maria Persich de Kostenheim

crkvenim velikodostojanstvenicima, patricijima i bogatašima) da za sebe ili svoju obitelj podigne trajan znamen na svoje skromno postojanje, spomenik, „umjetničko“ djelo po vlastitom ukusu, a da se ne obazire na stil i ukus okoline (o čemu ionako i nije mogao dobiti povratnu informaciju). Ako prihvaćamo stvarnost današnje bezlične, jednake i konfekcijske (supermarketske) proizvodnje grobova kao nešto primjereno našem vremenu i mogućnostima, ideologiji i vjerovanjima, onda je obilazak starih, napuštenih i gotovo u pravilu devastiranih groblja, iz nekog romantičarskog kuta gledanja, razumljiv.

Samo se tako može protumačiti sve veći interes za turistički obilazak poznatih europskih groblja, što je u nekim zemljama počelo još davno prije osnivanjem društava ljubitelja groblja (*taphophiles*), izdavanjem prvih knjiga (vodiča) o grobljima, npr. Pariza (1821.), Glasgowa (1831.), Londona (1843. i 1858.) i Rima (1865.). Narasla je literatura i monografije o grobljima, a posebno je veliko mnoštvo internetskih adresa s obiljem podataka o grobljima i fotografijama pojedinih grobova diljem Europe i Amerike, na kojima se svesrdno i sve češće traže korijeni. Već godinama djeluje i međunarodno Udruženje europskih monumentalnih grobalja (*Association of Significant Cemeteries in Europe – ASCE*), čiji su hrvatski članovi groblja Kozala, Varaždin i Mirogoj.

Slika 24. Nove niše

Slika 25. Pečat graditelja Attilia Maguola

Izvori

1. Državni arhiv u Rijeci (HR-DARI):
 - Fond 1, *Zemaljski sabor Markgrofovije Istre*, opći spis br. 1754 (kat. X/4), Cimitero di Laurana
 - Fond 27, *Glavarstvo Općine Lovran*, Izdvojeni predmeti – Lovransko groblje

Literatura

1. Colvin, Howard, *Architecture and the After-Life*, Yale University Press, New Haven – London, 1991.
2. Glavočić, Daina, *Arhitektura i skulptura riječkog groblja Kozala* (magistarska radnja u rukopisu), Filozofski fakultet, Zagreb, 2001.
3. Malvić, Jasna, „Rubinich, Andrea“, natuknica u: Bertoša, Miroslav – Matijašić, Robert (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2005., str. 706.
4. *Pravilnik o grobljima*, br. 99, 23. VIII. 2002.
5. Simper, Sanja, „Povijest lječilišta u Lovranu potkraj XIX. i na početku XX. stoljeća“, *Zbornik Lovranšćine*, knj. 1, 2010., str. 89–140.

SUMMARY

The Lovran Cemetery

The cemetery is physical and territorial document of the history of each place where it is established, but also the document of the autochthons or newcomers, the witness of the flow of historical-political changes which reflect themselves in the shape of family vaults, changes of the epitaph languages, surnames – in short: the cemetery is identity card of each and every place.

The subject of the article is review of the start of micro urbane zone of location and shape of the Lovran Cemetery from the art historians' point of view, with the special accent on the architecture and sculpture of tombstones showing at least slightest traces of stylistic characteristics, their changes through the time of the last two centuries. The position, vegetation, and urban location of the graveyard make the picture of its formation, culture and the local inhabitants' relationship towards this site of common remembrance. According to the type, shape or style of the tombstones we can conclude about their owners and commissioners, the economic or social position of the local families.

Key words: *Cemetery, tombstone, family vault, Lovran*